

Михайло Коцюбинський

Fata morgana

(З сільських настроїв)

Електронна бібліотека української літератури
KIUC

Михайло Коцюбинський. *Fata morgana* (З сільських настроїв).

Набір: Орест Стадник

Електронне форматування: Юлія Косаренко

Тексти звірено із виданням: Михайло Коцюбинський. *Твори в семи томах*. Київ: Наукова думка, 1973 - 1975. Том третій. ст. 44–143.

© Канадський Інститут Українських Студій

Fata morgana

(З сільських настроїв)

ЧАСТИНА ПЕРША

Коли Андрій Волик проходив повз головний будинок погорлої сахарні, зі стін руїни з галасом знялось вороння, а всередину з лускотом посипались тиньк і цегла. Хоч сахарня, давно вже закинена, розсипалася і заросла травою, в порожніх будинках її раз у раз вчувався шум, немов гомін машин і робітників лишився на старому житлі. Минаючи купи битої цегли, білі плями вапна, напівприкриті молодими бур'янами, гнилі трухляві жолоби і чорні діри — вікна, з яких немов щось виглядало, — Андрій згадував колишне. Яка-небудь шина, що блищала з трави, мов плазуюча гадюка, або чавунне колесо, до половини загрузле в землю, викликали перед його очі картину шумливого життя фабрики, і він бачив себе коло вагонеток із цукром або біля апарата. Тоді він брав тринадцять карбованців на місяць!..

— То були часи, пане добродзею! — казав він уголос до себе і гладив білого вуса.

Андрій прямував до старого береста, що ріс на вершечку горба. Звідти злазили униз фабричні будинки.

Вліво від Андрія грав на сонці срібними брижами ставок, немов риби купались у ньому, а за ним, на другому горбі, ховалася поміж деревами церква. За берестом лежала долі широка й зелена лука, порізана закрутами синьої річки. Верби й верболози сіро-зеленим туманом котилися по луці і закривали подекуди воду. На виднокрузі, в далеких околиць селах, біліли дзвіниці.

Був сонячний ранок провідної неділі. По церквах дзвонили. Далекі дзвони гуділи в ясному повітрі тихо й мелодійно, і здавалося, що то дзвенить золото сонця.

Андрій поглядав на розвалені кам'яниці і радісно хитав головою.

— Га! Вже воно так довго не буде!.. Вони як візьмуть у свої руки, то швидко пустять пару!..

“Вони” — були німці чи чехи, а може, й жиди, що перед шістьма роками приїздили оглядати згорілу сахарню. Хоч потому ніхто вже не цікавився руїнами, Андрій не покидав надії, що ось-ось не видно як наїдуть пани, усе полагодять і пустять фабрику.

Ну, а тепер він певний, бо панський пастух Хома Гудзь шепнув йому ту новину. Хома хоч ходить біля товару, а все ж ближче до панів, бо треться коло них. Буде фабрика, буде!..

Бо то, пане добродзею, чиста загибель тепереньки чоловікові: заробити нема де, землі зроду не було, комірне плати, кругом злидні, а їсти мусиш! Та! Велике щастя — латочка землі!.. Крутиться один із одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля... а їсть не краще за того, що нічого не має... Хазяї!..

Андрій з презирством чвиркнув крізь зуби.

От фабрика — то вже щось інше. Не страшна тобі ані посуха, ані дощі. Робота чиста, рівна. Прийде термін — бери гроші!..

І він тоді пив пиво... На готові. Чисте, золоте, холодне пиво... Тьфу! Аж слина котиться!..

Думка була: підросне Гафійка, найметься на фабрику. Де вона заробила б стільки?! І швидше віддалася б. Авжеж... Таже то гурт, — знайшовся б такий, щоб посватав. Апаратчик або й слюсар... Нехай стара не дурить голови ні собі, ні дівці, хазяйський син не візьме убогої — не такий світ тепер. Авжеж...

Його думки плили далі. Такі легкі, такі прозорі, як весняне повітря!..

Нема руїн. Скрізь нові будинки. Гук машин, сичання пари, тиск людей, ціле пекло роботи. Все рушається, все живе, все таке принадне. І він чує силу у своїх руках, а в роті має смак холодного пива!..

Останні дзвони завмерли в повітрі. З церкви виходять. З гори аж до греблі суне поволі хмара народу. Гупають сільські чоботи, лопотять підтички, і тріпотять на вітрі стрічки в дівчат.

Он йде Маланка. Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій свитці. Андрій не бачить її обличчя, але знає, що у неї спущені додолу очі й затиснені губи. Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, а проте й для нас є місце в церкві. Коло неї Гафійка. Наче молода щепка з панського саду. У Андрія під вусом блукає усмішка. Він знає, що в селі немає кращої дівчини. Сімнадцятий рік пішов із пилипівки.

— Га-га-га! Ось де він править службу божу. Здоров!.. Грубий голос йде знизу, й старий безвусий вид панського пастуха Хоми Гудзя виглядає з-за похилого баркану.

— А ви ж думали де? Дай боже...

— На дідька б лисого сидів я тут — уже краще у Менделя... Цапин син привіз свіже пиво, коли не бреше... Я таки казав йому — бодай тобі, кажу, така болячка у печінки, і твоєї Сурі, і всьому кодлу твому...

— От купить, тоді й розкушаємо, яке воно...

— Бодай ви всі повиздыхали по такій правді, як держите свіже пиво... А що, думаєте, не куплю? Ходім вип'ємо, бий його тряся...

— Але купите? А з волами ж як? Сам пан догляне?

— Хай вони виздыхають йому до ноги... Він думає, сто сот крот, що я й у проводи пожену товар на пашу? Луснеш, а не діждеш... Щось маю казати вам...

— Ну, ну?

Приходьте з полудня до Менделя, тоді скажу...

Ну, ну!

— Побалакаємо, нап'ємось пива, стонадцять... — Кінець фрази згинув за тином.

* * *

Андрій поспішавсь додому. Перед ним лежав шлях, курний уже, хоч була рання весна. Над шляхом біліла його хатинка, мов йшла кудись із села і зупинилась спочити. По дорозі тяглись люди з ціпками, з клунками. Ось Гафійка винесла одному води. Стали й розмовляють. Знов надходить купка... Ще рядок... Проходять та й проходять. А той стоїть. Еге-ге! Таж то цілий ключ журавлиний. Ідуть та й ідуть. Десь у Таврію або на Кубань. От тобі й хазяйські сини, хлібороби... Своя земля просить рук, а він знявся та й... А що ж робитиме один із другим на своїй латочці? Намножилося вас. Нема на вас війни або холери. Одні з села, а другі в село, як отой Марко Гуща, що недавно привели як арештанта... Брав, пане добродзею, на фабриці сімнадцять карбованців у місяць і почав бунтувати. Плату йому давай більшу, роботи йому багато, бач. Начальство йому одно, а він йому друге... Ну, не хочеш, то маєш: попарили нагаями та й гайда додому під калавуром... Та я б такому бунтареві...

А той стоїть. З ким це вона забалакалась? Либонь, Прокіп Кандзюба? Таки він. Он вийшла на поріг Маланка та й сховалась назад... Хай дівка постоїть із хазяйським сином... Гляди, щоб не засватав. Ха!.. Аякже!..

Андрій підійшов до хати. Крива, похилена хатинка, з чорною стріхою і білими стінами, стояла поміж закинутих, із забитими вікнами осель, колись побудованих фабрикою для робітників, і здавалась чимсь живим і теплим серед холодних мерців. Біля хати сіріли скопані грядки, від воріт до порога вела стежечка.

Зате сусідні городчики були повні сміття і грузу; необроблена земля їжилась торішнім бадиллям, і на чорних руїнах завжди сиділо вороння.

Андрій застав Маланку покірливу й ласкаву, як завсіди по службі божій. Значить, вона лятиме його сьогодні не так, як у будень, а з солодкою усмішкою і ніжними словами. Поглядаючи

скося на щільно стулені жінчині уста, він із побільшеною жвавистю скинув із себе свиту і розсівся на лаві, як пан. Га! Хіба він не господар у своїй хаті! Проте Андрій плекав таємну надію, що все минеться якось і жінка не зачепить.

Та саме в той мент, здіймаючи з мисника миску, Маланка скинула на нього оком.

— Найнявся?

“О! Таки починається!” — подумав він, але удав невинного:

— Що?

— Чи найнявся в економії, питаю?

“Ач, невірна баба: і знає, що не був я там, а питає”.

— Ат, дай ти мені спокій з тою економією... не те у мене на мислі тепер. Он, казав Гудзь, швидко сахарню будуватимуть.

— Слухай, серце, Гудзя, слухай, Андрійку... якраз почепиш торби, та й мені доведеться...

Вона стулила сухі губи і зняла очі до стелі. Що ж! Вона мовчить, бо у свято гріх лаятись, але коли б усім тим, що плещуть про фабрику, покорчило язика, то це було б дуже добре. Фабрика, фабрика, а де вона? Ну, була фабрика, а хто мав користь із неї? Мендель. Може, неправда? Може, не в Менделя лишав він заробок? Що вони мають, чим живі? У неї вже руки посохли від праці, вона вже жила висотала з себе, аби не здохнути, прости господи, з голоду...

І вона совала йому перед очі сухі і чорні, немов залізні, руки, голі до самого ліктя.

— Бо чоловік не заробить, ой не заробить, серце моє. Він думає про пиво, а про те ні гадки, що...

І пішло. Вона йому вичитувала, вона його сповідала, вона кропила його, підкурювала і садила чортами так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі божій, а він, червоний, немов варений рак, спочатку відмовчувався, а далі й собі почав верещати тонким і надірваним голосом.

Таки перемиг.

— Тьху, тьху, тьху! Тричі тьху на твою землю! Хай вона тобі западеться! Не наймуся я й не буду в землі ритися. Вона витягла з мене усі сили та й пустила на старість голого. Тьху, ще раз тьху на неї...

Тоді Маланка стала, як стовп, і зняла руки до неба:

— Що ти кажеш, неприємний! Та ти ставай на коліна та цілуй її... їж її, землю святу, вона тебе годує... вона тебе й сховає, чоловіче...

Вона стояла біла, як біль, і справді налякана.

Хмару розбила ластівка. Вбігла Гафійка, сквапно ховаючи щось за пазуху. Оце чисте, виплекане, немов вилізана матір'ю звірятко, таке туге, як пружина, з круглими бронзовими руками й ногами в золотих волосинках, ота весняна золота бджілка — вкинула в хату щось таке, від чого білі стіни під низькою стелею осміхнулись, голуб перед образами крутнувся на нитці і козаки з червоного паперу, наліплені на стінах, узялися в боки.

— Мамо, давати обідати?

— Давай, давай, Гафійко.. Маланка зразу відійшла.

— Та чого ти крутишся по хаті мов дзига? Так і миски поб'єш. І в церкві усе крутилася та оглядалася..

— Та його не було в церкві.

— Кого “його”?

— Та то я так...

— Що тобі, дівко, сьогодні: мало борщу не перекинула.

— Страх, розкажує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні наступають, душать. “Розходьтесь!” — гукають. А ті: “Не підемо, давай нам наше... ми за правду”.

— Та хто розкажує?
— Марко... недавно прийшов із Адесу...
— Це Гушин? Кажуть, піймався на злодійстві, посидів у тюрмі, та й привели сюда на втіху старому батькові. Гафійка спалахнула:
— Брехня! То люди брешуть. Він нічого не крав, от їй же богу!
— Та цитьте ж бо! — гукнув Андрій. — Яке там злодійство! Мені урядник розказував, як я ходив на пошту. Він, Гуща отой, не крав, а народ бунтував. Такому б, врядник каже, у тюрмі гнити, а не на волі бути...
— Та їх там, тату, кривдили.
— Що ти тямийш!.. От нехай лиш побачу, що він тут ману пускає та книжки людям читає, — зараз руки назад та й до врядника.
— Оце напалися... не знають самі за віщо...
— А тобі що? Ти мені з ним — гляди, не приставай, бо як побачу, пане добродзею, то...
Але він не скінчив: саме в той мент, як Гафійка нагнулася, щоб вийняти з печі горщик, з-за пазухи висунулась у неї книжка і впала додолу. Гафійка покинула горщик, вхопила книжку і, вся червона, з очима, повними сліз, прожогом вибігла в сіни. Андрій перевів здивований погляд на Маланку.
Але Маланка була вже не свята й не божа. Вона зразу забула, що в неділю не можна лаятись, і світила до чоловіка зеленими очима.
Андрій мав гарну присмаку до недільного обіду, тим більш, що скільки не кликали Гафійку їсти, вона не ввійшла вже до хати.
На думці про Гущу старі помирились.

* * *

Ну, дав бог неділю, можна спочити. Маланка сіла на призьбу і поклатла на коліна руки. Андрій кудись подався; Гафійка на музиках, а в хаті сумно.
Сонце стоїть низько, так у три чоловіка до землі; порожні й обдерті хатинки кидають кострубаті тіні. Курна дорога з-під Маланчиних ніг біжить у поле. Навкруги пусто. Челядь гуляє на майдані; старі гомонять під ворітьми, а в Маланки звичайні гості — думи.
Ох, боже, боже, трошки того віку, а як його важко прожити. Андрій знов не найнявся. Отак щороку. Легкого хліба шукає. Всю, каже, силу віддав землі, більше не хочу. Знов буде рибку ловити... на пошту побіжить, як пан пошле, зайця підстрелить. Люди жнуть або косять, а її Андрій іде стежкою, ремінна торба через плече, бриль на потилиці, і ціпком вимахує...
Курить щось по дорозі. Що воно біжить так прудко? Ага, либонь, панич Льольо з сусідньої економії у гості їдуть до двору. Авжеж. Он і панна Тося... і горбата панна Ганна, і панич Петрусь. Рябі коні рвуть із копита, в хмарі куряви сміються молоді обличчя, кивають до неї. Маланка встає, низько вклоняється, немов образам, і дивиться услід, як клубочиться за бричкою позолочений сонцем пил.
Всі вони зросли при ній, на її очах. І раптом дух смачного, ситого борщу війнув на неї звідкись. Вона їла такий борщ, як служила у панів. Давно це було, а тепер згадалося, живучи на картоплі. Маланка сідає і знов кладе чорні руки на коліна. Он де вони почорніли, оті руки: на роботі в панів. Як їй було вісім років, помер батько, а на дванадцятому вона вже нікого не мала, окрім хазяїв. Після матері лишилася стара скриня, дві-три дранки і латаний кожух. Та й тільки.
Спочатку вона пам'ятає себе чорною, вічно в сажі, коло панських свиней. Потому вона була в горницях, раз у раз біла посуд, а її біла пані і зачіпали паничі. Потому звеліли їй варити їсти челяді, і вона варила, аж стала старою дівкою. Тиха, покірлива, всіх слухала і плакала по закутках. Плакала, що робить на чужих, що сохне, втрачає силу і ніхто не сватає її. Плакала, бо любила

землю, город, поле, а мусила варити їсти цілому табунові ненажерливої челяді. Навкруги була земля, така чорна, пухка, родюча, повесні пишна, восени багата, а ніхто не кликав її на ту землю, ніхто з хазяйських синів не схотів зробити її господинею. Потому віддалася за Андрія. Як це сталося, що вона пішла за нього, вічного наймита, старого парубка, бурлаку, що не мав навіть власної хати, не то що землі, — і досі не знає. Прийшли злидні до злиднів, а з них виросла біда. Наче знала, бо так плакала на весіллі.

З одного боку співають свашки, з другого — дружки, в хаті, мов в улику, у вікна дивиться челядь...

Імберу, матінко, імберу.

Вивини рубочок з паперу..

А їй підкотилося щось під горло, душить її, і вона б'ється головою об стіл, голосить і мие сльозами тоді вже чорні руки.

То доля її плакала тоді.

Пішли літа марне з світа, як лист по Дунаю...

— Агуш, трикляті... Агуш-ша!

Маланка скочила з призьби і пожбурнула грудкою. Квочка з курчатами кублилась на грядках і, сколошкана, сердито квотала та стовбурчила пір'я. Жовті курчата розкотились по грядках, як горох. Налякане заколотом, знялось із сусідньої стріхи гайвороння і било крилами над обсіпаною стріхою.

Маланка заспокоїлась і знов сіла на призьбу. Сонце спустилось іще нижче.

Еге, десь Гафійка забарилась на музиках. Хай погуляє дитина. Тільки їй волі, поки в мамі та в тата. Та й те людям, мов сіль в оці. Казала ковалиха: “Водять Гафійку, немов панянку, у службу не дають — багатирі знайшлись...” Бодай тобі, прости господи гріха, стільки болячок, як у нас злиднів. Добре тобі казати, як у тебе повна хата дівок, а у мене одна, як душа. Тільки й потіхи на старість. Виняньчила, виплекала, мила й вичісувала, а тепер віддай людям. Мало ще мною люди поневірялися, всю силу забрали, всю кров виссали, а тепер іще дитину віддай їм... Не дочекають!..

Не таку вона їй долю готує, вона віддасть її заміж за хазяйського сина. Дівка здорова, чиста, хоч води напийся. Недурно парубки ззираються на неї. Посватає Прокіп, таж він пішов у Таврію, щоб було чим весілля відбути... Восени старостів зашле, вона вже бачить, що, куди й до чого.

Перед очима в Маланки встала левада — зелена, весела, над річкою... Вони з Гафійкою плоскінь беруть. Така гарна молодиця з Гафійки. Голова пов'язана хусткою. Бере вона плоскінь і виспіває. У колісці дитина спить. Прокіп привіз ячмінь, стіжок складає. І так їй весело, старій, так легко, наче вона помолодшала... Стоять городи, мов у віночку. Капуста в головки звивається. Квасоля вже пожовкла, вітер шумить поміж маківками, гарбузи розляглись, як годовані кабани, а картопля зародила, аж гич сплітається. То її чорні руки походили тут, кожен бурячок, кожну цибульку сама вона поклала в землю, сама і збере, як дасть господь діждати. Тепер вона господиня. Не на своєму — так на доччиному. Хоч на старість діждалась... І вона справить собі червоні чоботи, м'які, козлові, з китицями, як у ковалихи. Відколи вона віддалася — от уже чи не вісімнадцять років минуло, — не перестає вона мріяти про такі чоботи, щороку складає гроші, але гроші розтечуться на щось інше — і чобіт немає. Узути такі чоботи і білу намітку та піти до церкви. І щоб так поховали.

— Сидите собі? З неділею будьте.

Маланка здригнулася. Ага! То ковалиха.

— Атож! І ви будьте здорові... Дав бог святечко — святкуй його. Не роби, не працюй. Бог сказав: маєш будень — роби, а в неділю й з-під пазурчика не виколуй, бо й то робота. Лежи, сиди і не кивни.

Маланка була солодка. Вона мала таку усмішку, мов розмовляла з панями у дворі.

— А я оце з музик. Тільки вже й нашого, що хоч подивися на молодь. А там ваша Гафійка усе гуляє та й гуляє з тим одеським паничем — не скажу, чи правду про нього люди розказують, — із Марком Гущею... Все в парі та й у парі, немов голуб'ята... Сказано, молодощі. Бувайте ж здорові...

Маланка все солодко осміхалася, хоч душа в неї сичала.

“Ах, гладуха, — трясе салом, разносить поговорі!” — проводила вона ковалиху неприязною думкою. І їй чогось згадалась ранішня сцена з Гафійкою.

На вулиці тим часом росли тіні.

Попід тинами гралась дівчатка у посмітюхи: малі босі ноженята підкидали порох — три рази в один бік, три рази в другий. І здавалося, що у поросі грається табун горобців. Далекі поля рожевіли. З низин летіли в село бусли і поблискували білими крилами. Весняний вечір навівав думи.

“Яка ти розкішна, земле, — думала Маланка. — Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, завітчати квітами. Весело обробляти тебе. Тільки тим ти недобра, що не горнешся до бідного. Для багатого пишаєшся красою, багатого годуєш, зодягаєш, а бідного приймаєш лише в яму... Але ще дочекають наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки... Поділять тебе, земле, ой поділять... І моєму дадуть... Годі тоді рибку ловити... Хоч-не-хоч, а йди, пане добродзею, до плуга... Ох, боже, боже, хоч на старість зазнати того щастя — дитину свою вивести в люди...”

А на вулиці починався рух. Бігли дівчата, молодичі, діти з ціпками, з хворостинами. Лопотали підтички, гупали босі ноги, брехали сколошкані собаки. “ Степа-ане! Біжи вівці вилучати!..” — “Біжи сама-а!” — “Мати казали тобі, бодай-бись луснув!..” — “Тато казали тобі, щоб ти скрутилася-а-а!..” — “Наших шестеро, гляди, Марійко!..” — “Не розгуби ягнят, як учора, бо на гамуз поб'ю!..” — “Що-о? Де-е? Тю-у-га-а!..”

Сонце сідало червоно. Вікна горіли, як печі, стіни хаток стали рожевими, по білих сорочках розлилось червоне світло. Здалеку йшла на село хмара куряви. Вона все наближалась, росла, здіймалась до неба, врешті сонце пірнуло в неї і розсипалось рожевою млою. Звідти доходили якісь тривожні згуки, немов діти плакали або десь ціпи гупали на току, — і раптом овеча отара залляла вулицю і сколихнула повітря нескладним беканням. Жива маса овечих тіл терлась вовною, тремтіла і колихалася, як драгли; цілий ліс тонких ніжок замигтів перед очима, голі дурні морди розкривали пащі серед рожевої куряви і плакали: “Бе-е-е... ме-е-е...” В рожевому тумані, мов тіні, сновигали люди, з'являлись і щезали неясні обриси хат, у морі овечого лементу гинули всякі згуки, весь цей гармидер нагадував сон. Ззаду отари йшов чорний чабан, високий, ще більший від непевного світла, немов міфічний бог, ляскав пугою і кричав диким, грубим голосом, що покривав усе:

— Гар'я!.. Триш-триш!.. Гей!..

Вже нічого нема на вулиці, все щезло, як сон, пил поволі сідає на землю, а вечірне повітря все ще тремтить живим акордом завмираючих згуків.

На землю глянули тихі зорі.

* * *

Сині стіни, в кутку бебехи, залитий пивом стіл. Тісний ванькирчик у Менделя.

— Не морочте мені, Хомо, голови — кажіть зараз: буде фабрика? Кажіть — буде?

Пиво пінилося у зелених склянкач і шуміло в голові.

— Таже сказав, що буде.

— О! О! А нащо ж ви радите віддати Гафійку в найми?

— Раджу. Однаково пропаде дівка. Наїсть, нап'є вдома, тобі ж гірше буде. А їй одна доля: найми. Думаєш — возьме хто бідну? Посивіє дівкою. Наймай, коли люди трапляються. Завтра ж

відведеш в Ямище до економа; добрий панок, щоб йому черви язик сточили. Що ж, будемо сватами? Того тебе й кликав до Менделя.

— Не кажіть мені про те — не люблю. Я й в мислі не мав такого.

— Наймай, Андрію.

— Облишіть, Хомо. Краще пиймо.

— Чого ти чванишся? Старці, злидні, животи з голоду присохли до спини, а воно приндиться... Кажу, наймай, каятимешся потім.

— Е, я такого не люблю. Нащо робити з писка халяву. Андрій почервонів і встав із-за столу.

— Сиди. Може, неправда? Ти думаєш, що ти людина? Собака ти, та й вже. Яке наше життя? Собаче. Та ти сиди.

Гудзь поклав Андрієві на плечі свої здоровенні руки і посадив. Потому наблизив до нього свій безвусий, червоний від пива вид, від якого пашіло жаром.

— Ти не крути. Ти мені скажи: скільки літ прожив? П'ятдесят? Доживаєш віку? А де ж твої молоді літа, де твоя сила, покажи свою працю. Мозолі покажеш? Покажеш іще й горб. Цілий вік із тебе луску шкребли, а ти, воле, у плузі йди. Наша доля така — робім і грудьми, та не будемо людьми. Ти глянь на мене: гадаєш — Хома перед тобою? Худобина. Як став змалечку біля товару, так і досі. Цілий вік із худобою, сам худобиною став. Ціле життя хвосту бачив замість людей, бабрався у гною, у гною спав, на гною їв, на купі гною й здохну. Я забув, як його у хаті й сплять, стонадцять чортів йому у хвіст! Сорочка на тобі зашкарубла, як кора на дереві, штани умазані в волячу мазку, бо кров волам пускаю, рук не можу відмити з гною. Сяду з челяддю обідати, кожне від мене ніс верне — смердить. А ти гадаєш — пахне? Тікаю від людей — до волів тікаю. З волами розмовляю. Я до них говорю, журбу свою виливаю, а вони ремигають, та ревуть, та хвості відвертають. Тільки в мене й розваги. А ти думав — жінка до мене заговорить, та ще й пригорне... діти защебечуть... своя хата зогріє. Ха! За тими волами я посивів парубком, побила б їх морока. Тепер тішся на старість, щоб йому дихати не дало, щоб його понесло поверх дерева, на безголов'я! Щоб він головою наложив, нужда б тя побила!.. Сто сот крот його ма... Бодай...

— Гей, чого кричиш, чоловіче, чого лаєшся?

— Га? Лаюся чого? На душі легше... Як нахмариться там, вилаюсь — і легше... якби не лаявсь — згорів би. Таку злість у собі почуваю, аж душа пашить... Як запече, як запече — так узяв би в руки довбню та й перебив би усіх. Ходив би від хати до хати — та й по голові, та й по голові. Одного за те, що п'є людську кров, а другого — що не боронить. А потому підпалив би, щоб усе вогнем взялося та попелом розвіялось, щоб тільки лишилися гола земля та ясне сонце...

Хома стояв у хаті високий, аж під стелю; очі його дивились кудись поза стіни; безвусий, зморщений, як у баби, вид скривився. Він аж тремтів. Потому раптом зів'яв, опустився на лаву і душком випив пиво.

Андрія взяло за живе. Він теж хотів, щоб його слухали, почули все його життя, як воно стало перед ним отут, у тісному жидівському ванькирку. Дожив до сивого волоса, а добра не зазнав, ой ні...

— Я так міркую, Хомо, коли чоловік працює... Але Хома знов сердився:

— Пропади ти пропадом. Одному все, другому нічого. Хіба я не бачив, як стара пані...

— Коли чоловік працює, він мусить за те щось мати. А як земля мені нічого не дає...

— ...стара пані цілу зиму топила в грубах полотном, що лишилось іще від панщини...

— ...Ну, як земля нічого не дає — на чорта вона мені? Однаково мені, чи я наймит на своїй землі, чи на чужій. А все наймит. Правду ви...

— ...Злежалось полотном в коморах. Люди прохають: дайте хоч на сорочку — хай праця людська не гине марно. Та ти слухай же бо.

— Слухаю, слухаю. Гей, чуєте, правду ви мовите: таки собаче життя маємо. Таж то висотали

з мене всі жили. Таж то цілий вік свій напихав я чужу пельку. Ще як була фабрика, жив якось, а як згоріла...

— Авжеж, погоріло, усе полотно згоріло.

— Яке полотно?

— Як “яке”? Таж розказував.

— А, так-так... Ну, пиймо краще. За ваше...

— А як же з Гафійкою? Наймаєш?

— Та годі вам. Пиймо.

— Ну, чорт із тобою, не хочеш — як схочеш. — Хома випив душком пиво і кинув склянкою об землю. На бренькіт скла прибіг наляканий Мендель.

* * *

Було якесь свято. Гафійка сиділа на призьбі за хатою. Біля ніг її шпорталась кури і сокотали, допоминаючись їжі. На призьбі лежала розгорнена книжка.

— Агуш, агуша, йдіть собі порпатися попід тином... — проганяла їх Гафійка. — Ну, чого сокочете, дурні? А ти чого, зозуляста, витягаєш шию та заглядаєш до рук? Я вже тобі давала їсти. Вам тільки аби їсти, дурні. Сердишся, що таке кажу? А от поспитай Марка, послухай, що розумні люди скажуть. Він вам сказав би: дурні, зроду-звіку дурні. Вам дають жменьку пшона, а забирають усі ваші яйця або ріжуть вас на юшку. А ти, півню, по-дурному тріпаєш крилами, храбруєш. Коли б ти був такий сміливий, як Марко, ти не дав би своїх дітей продавати панам на печеню. А може, ні? Ну, та ти півень, а Марко орел. Ти послухав би, що він каже... Він каже... Та що ти тямиш? Ти нічого не розбереш. Бо коли б ти був розумніший, то побачив би, що й люди такі, як кури... Ну, чого кудкудачеш, біленька? Чого смієшся? Думаєш, я не знаю, що у вас добре? Думаєш собі, що ти кохаєш, кого сама схочеш, а я мушу віддатися за Прокопа, бо мати його за мене сватають? Дурна, дурна... Та нехай мене печуть, нехай ріжуть... нехай краще закопають мене в землю! Чуєш ти, зозулястенька? Ну, пішла геть, коли головою крутиш, невірна! Не бійсь, Марко нікому мене не дасть... бо він орел... а над ним, знаєте, кури, вороння того, вороння... мало не заклюють... Коли й люди на його, і староста, і навіть тато нападаються... а він добра хоче людям. Не тато, а Марко... Чуєте ж, кури, який він добрий, Марко мій... за те його парубки й дівчата страх люблять... і слухають... А ти куди, проклятий? Агуш! Бач — наслідив на книжці! Що мені Марко скаже, як побачить на ній півнячі сліди? Скаже: півень більше начитав, ніж ти. Ну, тепер усі гетьте, агуша, бо мені треба читати. Присунуся ближче до сонечка, хай і воно загляда в книжку, хай і воно читає... Ну, разом!..